

Povijesna sjećanja pojavljuju se ponekad kao môre koje teško opterećuju svijest pojedinaca ili društva kao cjeline. One su proizvod, odnosno posljedica pogrešaka učinjenih u prošlosti, pored ostalog, i zbog opterećenosti tadašnjeg državnog uređenja ideologijom. O jednoj od pogrešaka komunističke ideologije, sistemu kolektivne krivnje i kolektivne kazne i posljedici praktične primjene tog sistema, raseljavanju i zatiranju čak i imena hrvatskog sela Španovice, govori knjiga (kronika) Tončija Erjavca, umirovljenog veterinara, rođenog Španovčana. Knjiga je napisana, kako to sam autor ističe, zato da otvori oči svima (barem sada kad su srušene ideološke, svjetonazorske i političke barijere), te da se o Španovici progovori istina, tragična za tamošnji hrvatski živalj.

Knjiga je podjeljena na pet cjelina sa 13 poglavlja.

U uvodnom dijelu Erjavec navodi razloge koji su ga potakli na pisanje ove kronike, među ostalima i zbog more samih preživjelih Španovčana, koji su o genocidu učinjenom nad njihovim selom smjeli prije tek potihno pričati među sobom. Postojala je naime službena verzija, ideološki obojena, koja se umnogome razlikovala od sjećanja Španovčana, suspregnutih jer ih nisu smjeli javno iznositi. Nadalje, autor traži uzrok koji je neke Španovčane doveo do krajnje radikalnog razmišljanja »ili mi ili oni«, što je imalo za posljedicu, da je selo postalo najjače ustaško uporište u Slavoniji u Drugom svjetskom ratu. Uzrok nalazi u činjenici da se Španovica nalazila u svojevrsnom okruženju srpskih sela, što je ovaj, na taj način izdvojeni dio hrvatskog naroda, valjda zbog osjećaja nesigurnosti, jače identificiralo s nacijom kojoj pripadaju.

U prvom dijelu kronike Erjavec se bavi postankom Španovice - doseljnjem i porijeklom doseljenika, onih osamdesetak obitelji, uglavnom iz Gorskog kotara koji se u Španovici naseljavaju u razdoblju od 1865. do 1870. godine. Priložena je i tabela s podacima o prvim doseljenicima i kasnijim pridošlicama.

U drugom dijelu (razvoj Španovice), autor govori o gospodarstvu, kulturi (govor, običaji, stanovanje, odjevanje, društveni i duhovni život, prosvjećivanje) i političkom životu. Godine 1919-1920. Španovčani pristaju u velikom broju uz komuniste, zatim su listom za Radića i Mačeka, ali dosta dugo održavaju političko savezništvo s okolnim srpskim selima.

Treći dio, Nestanak, bavi se razdobljem ustaške vlasti u selu, likvidacijom sela kao ustaškog uporišta, te analizom zbivanja od 1942. do 1945. godine sa nekoliko tabela. Godine 1941. neki od Španovčana prihvaćaju ustašku ideologiju i počinju se krvavo obračunavati sa življem srpskih sela, prema »službenom« tumačenju dosadašnje socijalističke vlasti i zbog »raspirivanja velikosrpske šovinističke politike između 1930. i 1940. godine, kojom se nastojalo, a donekle i uspjelo, zavadići srpska i hrvatska sela.« Ovaj je »obračun« imao nekoliko faza. Ustašama sa strane odmah se pridružilo 13 Španovčana koji su ušli u satnju sa sjedištem u Španovici (40 vojnika). U sastavu Pripreme bojne bilo je oko 150 Španovčana. Masovni teror i nasilje nad srpskim selima započeo u drugoj polovici 1942. traje do kolovoza 1942. godine, a kulminira tzv. »krvavom vršidbom«, akcijom na srpska sela s ciljem likvidacije žitelja i pljačke imovine (hrane, stoke i žita). Nakon vršidbe opljačkanog žita izvršena je masovna likvidacija seljaka Srba koji su prisilno radilo na vršidbi. Većina je Španovčana bila protiv ovog zlodjela koje je počinila nekolicina mještana - ustaša. Početkom listopada 1942. partizani su izvršili napad na Španovicu (većina boraca bila je srpske nacionalnosti), s ciljem da unište tamošnje ustaško uporište. Selo je popaljeno (ukupno je zapaljeno 227 od 251 postojeće kuće), a oko 160 Španovčana je zarobljeno, od kojih su streljani pripadnici Pripreme bojne (44). Prema autorovim istraživanjima živote je izgubilo ukupno 129 tadašnjih žitelja Španovice. Krajem listopada 1942. u selo su upali seljaci iz okolnih mjesta i nastavili s pljačkom i paležom. Uskoro nakon povratka ustaša u Španovicu počinju pripreme za iseljavanje stanovništva sa svom pokretnom imovinom, u Pakrac, odakle se kasnije raseljavaju u okolna sela. Da bi pokazao kako svi Španovčani nisu bili ustaše, Erjavec u spomenutoj analizi zbivanja 1942-1945. navodi da su na strani partizana ratovala 34 Španovčana.

Poslije nestanka, naslov je četvrtog dijela u kojem se autor bavi zbivanjima s preživjelim Španovčanima (ukupno 242 muškarca i više od 500 žena i djece) nakon završetka rata, 1945. godine. Uz to što im je bio zabranjen povratak u Španovicu, za njih su bili organizirani i radni logori (Ovčara, Nova Varoš). Također im je konfiscirana imovina i sva zemlja. Da bi se Pakrac »očistio« od Španovčana, kolonizirani su u Gašince kod Đakova (47 obitelji). Kako su Gašince doživjeli kao nužni smještaj, počeli su ih

uskoro napuštati. Erjavec ističe da njihovim raseljavanjem iz Gašinaca nestaje posljednji ostatak Španovice (koja je nazvana Novo Selo i naseljena s pedesetak srpskih obitelji).

Posljednji dio Erjavčeve kronike govori o zbivanjima u općini Pakrac i Novom Selu (Španovici) početkom agresije na Hrvatsku 1990-1991, te nakon primirja, početkom 1992. godine. Od kolovoza do sredine prosinca 1991. Novo Selo je dio tzv. »SAO Krajine«, a zatim je tamošnje srpsko stanovništvo, pod prisilom nekadašnje JNA i paravojne TO tzv. »Srpske krajine Zapadna Slavonija« masovno izbjeglo preko Okučana i Bosanske Gradiške za Banja Luku. Povijesna nepravda prema Španovici ispravljena je 24. veljače 1992. kad je odlukom Povjereništva Vlade RH za općinu Pakrac, a na inicijativu boraca 123. požeške brigade, ovom mjestu vraćeno ime Španovica. Budući da je epicentar srpske agresije na ovom području bio Pakrac, Erjavec daje kronologiju tamošnjih zbivanja od puča u pakračkoj policijskoj stanici krajem veljače 1991. do prosinca 1991. godine i dolaska UNPROFOR-a u Zapadnu Slavoniju.

U prilogama je dan popis kućanstava Španovice, te navedena literatura i građa kojom se autor služio pri izradi ove kronike.

Knjigu zaključuje pogovor Slavka Goldsteina, u kojem on, između ostalog, govori i o budućoj Španovici i pitajući se tko će biti njezini obnovitelji, budući da još živeći od nekadašnjih Španovčana nisu više u godinama kada je lako odlučiti se na novi početak, a ne zna se ni hoće li njihovu djecu i unučad privlačiti povratak na djevodinu. Potpisani sporazumi jamče i srpskim naseljenicima Novog Sela, sada izbjeglicama po Bosni, Srbiji i Vojvodini, povratak u Španovicu. Goldstein nadalje ističe krajnosti koje se mogu uočiti u Erjavčevoj kronici, a tiču se sudbine Španovice. Nije, npr. bilo mnogo hrvatskih sela iz kojih je poteklo toliko zla za susjedne Srbe kao iz Španovice, ali je i partizanska osveta nad Španovicom bila nemilosrdnija nego bilo gdje drugdje. Nadalje, malo je žitelja hrvatskih sela na taj način protjerano sa svojih ognjišta 1942. i gotovo da nema onih kojima se nastojalo zatrti svaki trag 1945. godine. Samo Boričevac u Lici i Zrinj na Banovini doživjeli su sličnu sudbinu 1942-1945. Za slavonske Srbe i bivše partizane Španovica je pojam najgoreg ustaškog zla, a za dio slavonskih Hrvata, za obitelji bivših domobrana i ustaša Španovica je najveća žrtva komunističke nepravde i srpske osvete. Knjigu Goldstein drži vrlo objektivnom, a Erjavca odanog istini. Smatra da je knjiga zanimljiva ne samo povjesničarima već i etnografima, antropolozima i sociolozima. Protivi se tezi o genocidnosti hrvatskog naroda jer se zasniva na apsurdnoj generalizaciji o narodima kao homogenoj psihološkoj, karakternoj i etičkoj cjelini. Uostalom, i u samoj Španovici ustaše su činile tek 10% ukupnog tamošnjeg stanovništva, ali su ipak zbog te manjine ispaštali svi. Goldstein nadalje navodi da kronika o Španovici opovrgava tezu o ustaškom teroru kao odgovoru na partizansku ili četničku pobunu ili teror, budući da je ustaški teror prethodio partizanskom ustanku i u priličnoj ga mjeri prouzročio i potstrekao. Drži da je odluka o zatiranju Španovice raspirala stara i stvorila prostor za nova trvenja između Hrvata i Srba, koja su na ovom prostoru punom snagom buknuła ponovo srpskom pobunom 1991. godine. I na kraju, najveću vrijednost ove kronike Goldstein vidi u tome, što ona, pisana pošteno i savjesno, »razbija mitske magle« oko jednog dijela naše povijesti i vraća nas povijesnoj zbilji.

Ivan Jurišić

TRPIMIR M A C A N, SUSRETI S HRVATSKOM KLIO

Povijesne rasprave i članci

HKD sv. Jeronima (sv. Cirila i Metoda), Zagreb 1991, str. 352.

Knjiga T. Macana »Susreti s hrvatskom Klio« zbirka je povijesnih rasprava i članaka napisanih između 1956. i 1990. godine. Tekstovi su tiskani u različitim domaćim zbornicima i časopisima (izuzev rada »Pogled u hrvatsku povijest«, koji se ovom prilikom objavljuje po prvi puta), pri čemu su prvotno nosili ponešto izmjenjen naslov. Tekstovi su s obzirom na problematiku koju obrađuju podijeljeni u četiri tematske cjeline (uvodnu u kojoj se daje pregled povijesnog razvoja hrvatskih zemalja; »Preporoditelji i sjedinitelji« u kojoj je obrađena politička misao hrvatskih političara najzaslužnijih za proces integracije hrvatskog naroda na cjelokupnom hrvatskom prostoru; »Zavičajni niz« sa temama iz

UDK 949.75

ISSN 0353-295X

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU
ZAVOD ZA HRVATSKU POVLJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

R A D O V I

VOL. 26

Z A G R E B

1993.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Izdavač: ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST

UREDNIČKI ODBOR:

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Za izdavača
Ivo Goldstein

Priprema za tisak
Hrvoje Stančić

Adresa uredništva: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu
Zagreb, Krčka ul. 1

Časopis izlazi jednom godišnje.

Izdavanje časopisa sufinancira Ministarstvo znanosti i tehnologije.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu fizičku i tehničku kulturu R Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informacije R Hrvatske pod br. UP-547/2-84-1984.